

ЖАНЕТА ЂУКИЋ ПЕРИШИЋ

ПИСАЦ И МАСКА – ПОЕТИКА СКРИВАЊА

Разговор водила Тамара Крстић

Након књига *Кавалер светлог духа*, *Јеврејски портрети у делу Иве Андрића* и *Кулинарски инстинкти* (гастро-социолошка студија), приређивања *Сабраних приповедака* Иве Андрића, Андрићеве путописне прозе *Предели и сазнаје*, Андрићевог недовршеног романа *На сунчаној страни*, антологије прича из збирки награђених Андрићевом наградом *Прича и причање*, књиге есеја Миодрага Перишића *Анђео историје и други полови* (са Михајлом Пантићем), избора љубавне преписке великих писаца *Анђео иза огледала*, Жанета Ђукић Перишић 2012. године објавила је књигу *Писац и прича: стваралачка биографија Иве Андрића* (Академска књига, Нови Сад). За ту књигу, која је настала као измењена и допуњена докторска дисертација под називом *Тематско-мотивски, идејни и поетички аспекти Андрићевог стваралачтва у биографском и историјском контексту*, добила је награде „Исидора Секулић” и „Златна српска књижевност” (из Фонда Александра Арнаутовића). Ради као саветница у Задужбини Иве Андрића, где је разговор вођен, с јесени 2013. године.

Жанета Ђукић Перишић: Чини се да у награди „Исидора Секулић” за књигу о Андрићу има извесне симболике. Још 1923. године, у тексту „Исток у приповеткама Ива Андрића”, када је писац у свет изишао са само неколико прича, Исидора Секулић уочила је међу првима заводљивост његовог приповедачког дара, осетивши посебан сензибилитет са којим се он подухватио писања о „многострадалној” Босни, болесној „од вишка историје”. И Исидорина награда и награда из Фонда Александра

Арнаутовића, који је, баш као и Андрић, разумео значај архива у бављењу књижевношћу, чине ми посебну част, колико именом ктитора толико и због тога што су ми их доделиле колеге до чијег мишљења необично држим.

Тамара Крстић: „*Стиваралачка биографија није само сакуљвање и класификовање историјске и биографске грађе, већ духовна реконструкција стваралачког процеса, разумевање и критичко тумачење пишевог интелектуалног хоризонта.*” *Колико је било изазова и потешкоћа у повезивању биографије и књижевне стваралачке Иве Андрића? Сам Андрић као да је социјалним маскирањем (а чинио је то и са својим јунацима) желео да уочи дисанцу у односу на социјалну животи. Са друге стране, управо је из те дисанце, заворености и социјалног скривања настала једна естетичка катеџорија која повезује његово стваралачко.*

Можемо слободно рећи и један поетички концепт: удаљити се од свега што личи на аутобиографију, што се темељи на ауторовом животу, јер уметник креира, имагинира, производи нове светове, удаљавајући се од реалности. Међутим, мислим да уметник не ствара у вакууму лишеном творачке индивидуалности, у некаквом гету удаљеном од свих аспеката стварности које, нужно, формирају ауторову људску и креативну посебност. Зато ме је у књизи *Писац и прича* занимало да пратим како су се елементи пишеве биографије у најширем смислу речи, трансформисали и тако измењени, маскирани, ушли у Андрићево дело. Посао уметника понекад ме подсећа на рад свилене бубе: када она кроз себе провуче лист, на другом крају појави се свилена нит. Тако се и „сирова” стварност, „метаболисана” у песниковом бићу, провучена кроз разне слојеве његовога бића, оплемењена његовим креативним духом, преобраћа у свилено ткање уметничког текста. Андрић је, међутим, стајао на становишту да је његова биографија незанимљива и да књижевни критичар који крене путем одгонетања његове биографије, е да би боље разумео његово дело, иде слепом улицом и да ту ништа неће наћи. Парадоксално, он сам као читалац понашао се посве супротно: био је веома заинтересован за биографије стваралаца о којима је писао, занимале су га приватне околности и догађаји из њихових живота. Када сам писала студију *Кавалер светиога духа* и приређивала недовршени роман *На сунчаној страни* било ми је јасно да је Андрићу биографија, односно, доживљен живот, био полазиште, да је главни јунак те прозе, Тома Галус, заправо његов двојник. Андрић

није до краја реализовао роман *На сунчаној сѝрани*, јер није успео да се одбрани од снажне привлачности доживљене реалности и суберзивног дејства биографије на књижевно дело. Тамничко, драматично искуство било му је тако блиско, тако живо, дирало га је тако болно, и он није успевао од њега да се дистанцира, да га универзализује и да га са појединачног, преведе на шире поље општости.

Да ли је Тома Галус као алијереџо једна од Андрићевих маски (зрађена на „високом сѝејену ауѝобиџрафскоџ у ѝрози“)? Као лик ѝрисуѝан је у свим фазама Андрићевоџ сѝваралациѝва од ѝриѝовейке „Занос и сѝрадање Томе Галуса“ ѝреко романа На Дрини ѝуприја до „Јелене жене које нема“ у чијем ѝоднаслову сѝоји „Галусов заѝис“. Наџовещѝава ли нам ѝу маску Андрић и симболиком самоџ имена?

Андрић се као приватно биће, са одређеном биографијом, прошетало, да тако кажем, у тајним кочијама, кроз целокупно своје дело. Тома Галус је са тог становишта занимљив лик јер имате много недвосмислених и јасних доказа колико је он близак своме творцу и колико се ту елементи биографије једног и другог, писца и јунака, заправо, дотичу, преламају и претапају. Занимљив је и због тога што је његова рана судбина смештена у касније Андрићево дело. Дакле, у циклусу прича о Томи Галусу, за који сам претпоставила да је језгро недовршеног романа *На сунчаној сѝрани*, затичемо јунака Тому Галуса ухапшеног, без повода и без разлога. Читаоцима то делује као једно кафкијанско хапшење, јер ни сѝм јунак не зна шта га је снашло. Тек у потоњем Андрићевом делу, у роману *На Дрини ѝуприја*, ми ћемо, у години 1913/14, добити одговор да је источни грех тога јунака заправо његова младобосанска, револуционарна активност због које је и ухапшен. Том јунаку Андрић је ставио једну врсту маске и самом симболиком имена, али маске која има одгонетаљку у семантичком слоју, јер „Тома“ на арамејском језику значи – близанац, двојник. Галус је на латинском „петао“ и заиста се у прози *На сунчаној сѝрани* види да је Андрићев јунак пре времена кукурикнуо и тиме огласио себе као кривца.

У „Разџовору са Гојом“, Андрић ѝроџовара о ѝој двојности и маскирању умейничке личности на ѝакав начин да се може разумети да разџоварају два лица Андрића. Са друже сѝране, Андрић, сѝварајући овај ѝоеѝички ѝексѝ корисѝи се биоџрафијом сликара Гоје. Да ли на ѝај начин деманиѝује свој сѝав о неважности

биографије или покушава да покаже како на прави начин биографски елементи могу постати део уметничког текста?

Андрић је често говорио о својим поетичким начелима. У „Разговору са Гојом” ставио акценат на питање легенди и предања, сматрајући да је у њима сакупљена историја човечанства, свих народа, боја и раса, свих времена. Јер легенде су есенција живота и мудрости и оне као какви лутајући сижеи прелазе из једне у другу културу, добијајући посебности и специфичности сваке од њих, али са непромењеном суштином. Андрић у „Разговору са Гојом” уметника види као фалсификатора са лажним пасошем. Нереду материјалног, видљивог света уметник се супротставља увођењем једног вишег реда и творачког смисла, градећи алтернативне светове по мери своје стваралачке воље. Он ствара неку другу, достојнију природу, кривотвори стварност, учвршћујући нове, непоновљиве облике.

На крају Андрићевог живота стоји књижа приповедака Кућа на осами, сва посвећена причи и приповедању, истичеће да се може разумети и као христимајичја тема и ликова из целог приповедачког ојуса. Једна од прича је о усамљенику, антиквару из Бенове, који живећи са маском на лицу која замењује животи, трага за смислом живота. Да ли се у том лику крије или назире Андрићево лице?

Чини ми се да и после свих година истраживања, и посебне наклоности према личности која је предмет мог истраживања, могу да кажем нисам до краја успела да продрем иза те маске, а да је Андрићу та маска вероватно служила да сакрије или прикрије некакво неуралгично језгро у сопственој личности, да некако сапне и умири те дамаре и немире који су га разједали и растрзали преко сваке мере током целог живота. И управо из те неке унутрашње напетости, из те запитаности пред смислом живота, настаје Андрићево дело. Он је често говорио како је погрешно што није писао под псеудонимом: сматрао је да су га лично име и презиме спутавали да довољно отворено и јасно напише оно што је заиста желео.

Колико је био дисциплираност употребио да оствари у Знаковима поред пута?

Андрић је током целог живота писао забелешке. Оставио је иза себе преко педесет свезака у којима је бележио своје мисли

и интерпретације туђих ставова, уписивао је и разговоре које је чуо, слике, лица, описе људи и предела. Често је на крају белешака стављао називе места и датуме, околности у којима је запис настао. Међутим, када је објављивао *Знакове ѿред ѿуша* трудио се да своје записе деперсонализује, лиши појединачности, не желећи да се они разумеју као његов дневник, као исповест... *Знакове ѿред ѿуша*, тако како их је објавио, доживљавам пре као антидневник, где Андрић као да све време вапи и говори „Ја нисам то”, желећи да се сасвим одвоји од свих тих приватних реминисценција, мисли, осећања, слика које је прибележио.

И да би ѿстало јасно да жели да се дисанцира од личног искуства, Андрић се окреће историји, предању и легендама.

Однос према историји јесте кључна поетичка тачка у његовом стваралаштву. Али Андрића не занима макро историја, њега не занимају велики ратови, порази и победе, буре и ломови, револуције, историја по себи. Њему је повест потребна само као некаква далека позорница, на којој ће се одигравати мале судбине малих људи. Његови јунаци трпе најчешће поражавајући, тежак притисак историјских наноса. И та историја никад не долази директно. Као у *Травничкој хроници*, где се у једној вароши која се налази на самом крају трију царстава – Наполеоновог, Аустријског царства и Османске империје, где се потреси и покрети тих империја осећају тек као последњи и најмањи таласи. Они не померају толико историју Травника колико померају личне, појединачне судбине малих људи. И утолико је Андрићев однос према историји занимљивији, јер он прати како историја слама, изврће и мења психологије и животе малих јунака. Мени то изгледа као једна велика табла, велико попрште историје на којем је мноштво малих фигура. Ношени вихором историје, у страшном хуку повести, Андрићеви јунаци најчешће живе посувраћене и тегобне животе.

Без обзира на то што из различитих времена и биографских и историјских ѿалога настају ликови Томе Галуса и Тамила, да ли се може говорити о њиховој сличности и сродству?

Тома Галус, утамничен у аустроугарском затвору, и заточеник Тамил у сабирном центру цариградског казамата, имају, рекла бих, много сличности. Узнемирени, упаничени, слутњама и зебњом обузети Галус као да је далеки рођак, потомак Тамила који се губи у двојству идентитета. Страдалници без фактичке кривице, обојица трпе опаки притисак система, слепе, сурове и круте

државне машинерије у којој се кривци од невиних тешко разлучују. За Тому Галуса затворска ћелија, „Постружниково царство”, исто је што и за Ћамила „Deposito”. И један и други, сапети страховима и фиксацијама, први без јасне свести о сопственој позицији, а други са помућеном свешћу, обојица патећи у невиности, под притиском прихватају кривицу које заправо и нема, а са које ће страдати. Напустивши градилиште романа *На сунчаној сирани*, те сувише јасне пројекције властитог тамничког искуства, Андрић је тек у *Проклећој авлији* нашао тачку ослонаца са које је могао да причу о утамничености деперсонализује и објективизује.

Ваца књига праћи хронологију Андрићевог живоћа, а на завршним сиранама ситудије издвајаће три најочигледније фазе у Андрићевом живоћу и делу, за које се јрвенствено везују градови: Вишеград, Сарајево и Београд. Колико су се и на који начин ови градови, пре свега из Андрићевог времена живљења трансионвали у његова дела? Да ли су они савременици самог Андрића?

Та три града у великој мери одредила су и Андрићев поглед на свет као личности и као ствараоца, уградивши се у његово дело. Вишеград је град Андрићевог детињства. Роман *На Дрини ћуприја* посвета је граду, хроника моста од времена његовог грађења до Првог светског рата. Постоји и циклус вишеградских прича који би могао да се интерпретира и разуме као алтернативна или пак паралелна вишеградска хроника у оквиру које се осветљавају управо они драматични и судбински датуми који су постали упоришне тачке и наративна средишта *На Дрини ћуприје*, одређујући живот града и околине и осветљавајући појединачне судбине касабалија. Опет, и свака од тих приповедака, као што су, на пример, „Љубав у касабџи” или „За логоровање”, могле би да, без нарушавања статике романа и његове целовитости, постану поглавља романа *На Дрини ћуприја*. Сарајево се поклапа са формативним периодом у Андрићевом животу, где он почиње да бива свестан и себе као личности и својих талената и жеља, интересовања, где формира свој мисаони круг а затим и своје социјалне релације. У том граду Андрић је револуционар у нестајању (јер он није био за револуцију, иако је хтео да мења свет) и песник у настајању. Прошавши школе и робију, 1919. године Андрић долази у Београд. За тај град везаће се за цео живот. Београд ће постати позорница многих његових текстова.

И бац ипакви из тог времена описани су Сарајево у освић Првог светског рата и послератни Београд у роману Госпођица.

Градови саврменици самог Андрића постојају, можемо рећи и јунаци овог романа. У судару има два града, два времена и два света, као да лежи и сва трагичности сукоба у самој Госпођици.

И тај роман показује колико је и на који начин је Андрић дозвољавао уплив биографског у своје дело. У другом делу романа, који се дешава у Београду, на једном престоничком саопштењу, млади песник Петар Будимировић, дошавши из Сарајева, говори своје стихове. То су, заправо, Андрићеве стихови „Црвени листови” из 1919. године. Љути, жестоки фрагменти тог текста одзвањају као комунистички манифест, као ударање у бубњеве, као вапај над социјалном неправдом у свету подељеном између малог броја богатих и већине сиромашних људи. Кроз ту аутоцитатност, млади песник постаје алтерего самог Андрића који је тих ратних и првих поратних година био озбиљно заглаван у социјалне (не) прилике. Из тог периода Андрић је оставио низ врло упечатљивих и живих, ангажованих текстова где се види да је реч о једном младом, бунтовном и будном песнику који отворених очију гледа на живот око себе.

Иза Андрића су остали и путописци као сведочанства боравка у земљама и градовима широм Европе. Да ли су и ти градови, предели, сусрећи са различитим културама, има и живојна искуства на страни пронашли место и у његовом уметничком делу?

У књизи сам покушала из различитих аспеката да укажем на који начин Андрићева биографија кореспондира са његовим делом, а један од примера се открива у путопису „Португал, зелена земља” који је настао за време Андрићевог боравка у дипломатској мисији. Један део из тог путописа у којем Андрић описује лисабонске жене, нашао је место у приповеци „Панорама”. Она говори о пределима и градовима, али и показује како се један аутобиографски запис, део путописа, инкорпорира у уметнички, фикционални текст. Андрић често цитира сам себе, читаве фрагменте позајмљује и преиначује и премешта из једног у друго дело. Његово стваралаштво је као космос у којем је све повезано и у континуитету: фрагменти текстова мигрирају из једне у другу целину, из једног у други контекст.

Након дугогодишњег исцртавања и писања ове студије, да ли сте открили неке нове биографске чињенице које су пресудно утицале на Андрићево стваралаштво?

Није било превише нових момената за које би се рекло да су имали пресудан утицај, али мислим да је суштински преокрет у Андрићевом мисаоном систему, у његовој душевној констелацији, заправо, била робија. Иако није физички много пропатио, Андрић је био, како вели на једном месту „понижен до скота”. За њега је то било трагично искуство – са становишта емоционалног доживљавања и сагледавања света он је то доживео као пораз. У једном интервјуу из шездесетих година Андрић каже отприлике ово: „Када данас кажете да сте ухапшени то ништа не значи, али у оно време то је за нас био крај, смрт. Мислили смо да више живота после тога не може бити.”

И само значење појма „тамновање” као да је утицало на Андрића да пише и говори о тамни, мемли, проситору тешкобе и омеђености, али колико га је одвела и ка сујројном – ка оним приповејкама које су посвећене свејлосици, сунцу, лејоци и мору?

Тамновање је утицало и да песник прогледа, да се вине ка светлости, сунцу и мору као творачком принципу. И он се, заиста, непрекидно сунцу и мору клања као стваралачким, делатним принципима из којих живот извире и у који увире. Та два принципа мислим да је на маестралан начин Андрић спојио у приповеци „Летовање на југу”. Могу слободно рећи да је та касна приповетка Андрићева, кратки просев фантастике, заправо лабудова песма која усамљено стоји на широком пољу његове приповедачке прозе. У тој причи све је зачудно, ту јунак, професор Норгес, оплемњен сунчевим зрацима и соковима узбурканог мора нестаје у нирвани. Ако се сад осврнемо на биографију Андрићеву, наћи ћемо много исказа у којима Андрић показује колико је жудео за морем. Често је говорио да су му одласци на море, ваздух испуњен јодом и озоном, смокве и вино, лечили болесна плућа. Иако су његова рана лирика и *Ex Ponto* обојени мрачним, тамним тоновима и испуњени тешким питањима (на једном месту писац каже да је његова душа као тамно језеро), ви ћете и у њој наћи и стихове окренуте соларном култу и мору. Да је Андрић море доживљавао као творачки и исцелитељски принцип сведочи и прича „Жена на камену”.

Радије као савешница у задужбини Иве Андрића. Посије ли неки семенци из рукописне заоставшине који су још увек непознаница за Вас и за јавност, и ослављају ли проситора да се и даље бавије проучавањем дела Иве Андрића и након студије Писаца и прича?

Има још много тога што чека да се рашчита и истумачи. Пре свега, многобројне Андрићеве бележнице, затим преписка, варијанте рукописа. Све то од непроцењивог је значаја за рад на критичком издању Андрићевих целокупних дела, о чему се у Задужбини озбиљно размишља и већ извесно време разговара и планира. После велике Андрићеве библиографије, новог концепта Андрићевих *Сабраних дела* у тзв. популарном издању, па и ове стваралачке биографије, чека нас озбиљан и велики посао израде критичког издања, за који у нашим стручним круговима имамо зналце, али не новац. Ту видим, пре свега, неопходну помоћ државе. Једна озбиљна култура требало је још одавно да има критичко издање дела једног од највећих својих писаца.